

Da Arendal og Risør fylte 200 år

GAUTE CHRISTIAN MOLAUG

Folkefest preget jubileumsdagene i Arendal og Risør våren 1923. I begge byene ble det blant annet arrangert folketog, festgudstjenester og konserter. På programmet stod også et historisk opptog, festmiddag for inviterte gjester og fyrverkeri. Både i Arendal og Risør ble byenes rikholdige historie utgitt i bokform, og begge byene bestilte kantater til jubileumsdagen. Likevel gikk ikke alt som planlagt. Økonomisk krisetid, krangel om alkoholservering, trusler om boikott og hastverk, la nemlig en demper på det store jubileumsåret.

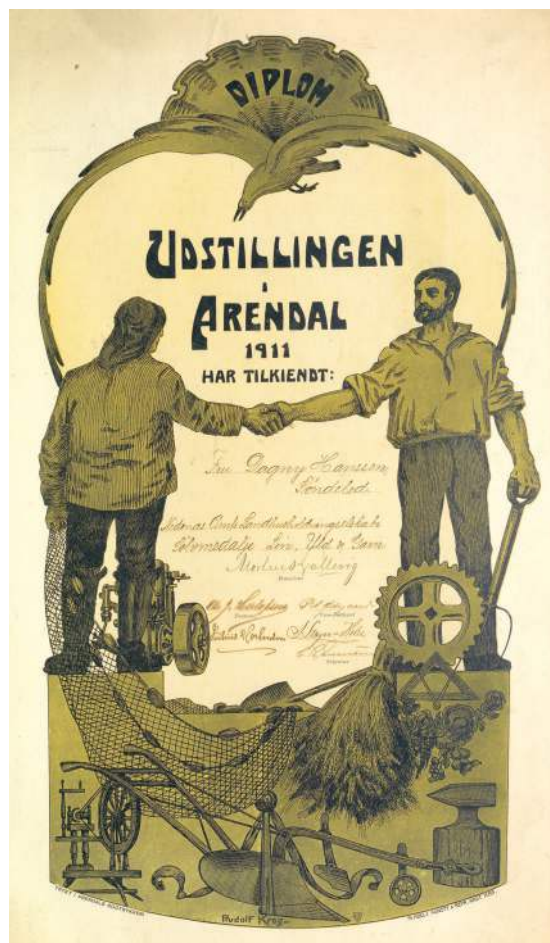
7. mai 1723 fikk Arendal og Risør sine byprivilegier. Siden gang har byene hatt flere store byjubileer. Her fra det historiske opptøget under byjubileet i Arendal 1923. Fotograf: ukjent. KUBEN, PA-2436.L4.005.

7. mai 2023 fylte Arendal og Risør 300 år. I begge byene ble dagen feiret i strålende solskinn.¹ Mange aktiviteter stod på programmet. I Arendal satte de opp Norges lengste langbord med bakverk.² I Risør arrangerte de karnevalsparade.³ Dette var imidlertid ikke første gang byene feiret seg selv. Arendal og Risør kan se tilbake på flere storslåtte jubileer. Men hvordan ble disse jubileene markert? I denne artikkelen vil du få noen glimt fra byenes 200-årsjubileum i 1923.

Artikkelen er i all hovedsak basert på samtidens aviser og kommunale arkiver. Materialet jeg har funnet i kommunearkivene til både Arendal og Risør, er imidlertid overaskende lite i forhold til størrelsen på arrangementene. Både politikere og kommunalt ansatte var i stor grad involvert i både planlegging og gjennomføring av byjubileene, men sporene etter deres arbeid i de kommunale arkivene er få. I arkivene etter Arendal kommune oppbevart på KUBEN, finnes et lite arkiv knyttet til jubileet i 1923.⁴ Arkivet dekker perioden 1922 til 1924, og består blant annet av gratulasjonstelegrammer og korrespondanse knyttet til byjubileet. I arkivene etter Risør kommune, oppbevart på KUBEN, finnes ikke et tilsvarende arkiv. Her finner en imidlertid en saksmappe med diverse dokumenter knyttet til jubileet i sentraladministrasjonens saksarkiv.⁵ For begge byene finner en også enkelte spor etter jubileene i møtebøkene etter formannskap og bystyre. I møteboken etter formannskapet i Arendal kommune finner en blant annet vedtaket som satte planleggingen av byjubileet i gang.

Arendal fra fortid til nutid

31. mars 1919 vedtok Arendal formannskap å nedsette en forberedende komité som blant annet skulle komme med forslag til «udgivelse av festskrift og mulig andre arrangement for anledningen.»⁶ Komiteen bestod av ordfører Ove Andersen, borgermester E.W. Aslaksen, skipsreder P. Dedekam, overrettsasskfører N.B. Herlofson, konsul Johannes Salve Kallevig, forretningsfører A.M. Terjesen og gullsmid P.A. Ødegaard. I et komitemøte i april 1919 ble Kallevig valgt

I 1911 fikk Dagny Hanssen tildelt dette diplommet under utstillingen i Arendal i 1911. Til byjubileet i Arendal var det flere som ønsket en tilsvarende utstilling i byen. Planer for en stor jubileumsutstilling ble diskutert, men aldri realisert. KUBEN, PA-1160.

til formann.⁷ Jubileumskomiteen satte straks i gang arbeidet med å få produsert et festskrift for byen.

Ambisjonene for festskriftet var store. En ønsket seg et større bokverk med kjente forfattere.⁸ Våren 1920 engasjerte jubileumskomiteen Fredrik Scheel som redaktør.⁹ Scheel var statsarkivar ved det nylig etablerte Statsarkivet i Hamar og var utdannet historiker. Scheel engasjerte i sin tur flere lokale og nasjonale fagpersoner. Hver av dem fikk ansvar for å skrive hver sin del av Arendals historie, men ikke alt gikk som planlagt.

Skolebestyrer Th. Prebensen fikk i oppgave å dekke perioden mellom 1814 og 1870.¹⁰ Han fullførte imidlertid ikke oppdraget sitt. Scheel måtte overta hans del. Dermed måtte statsarkivaren i Hamar både

Under jubileumsfeiringen i Arendal 7. mai 1923 ble det arrangert et historisk opptog. Opptoget skulle gjengi det kongelige besøket i Arendal i 1733, da kong Christian 6. og dronning Sophia Magdalena ankom sjøfartsbyen. Fotograf: ukjent. KUBEN, PA-2436.L4.037.

være redaktør og forfatter. Til tross for problemene ble verket ferdigstilt før selve jubileumsdagen. Resultatet var boken *Arendal fra fortid til nutid*. Boken fikk god mottagelse og ble raskt utsolgt.¹¹ Jubileumskomiteen hadde dermed fullført sitt oppdrag med et festskrift. Verre gikk det med noen av de andre planene for jubileumsåret.

Jubileumsutstillingen det ikke ble noe av

Samtidig som en planla det store bokverket, kom det også opp et ønske om en større jubileumsutstilling.¹² På begynnelsen av 1900-tallet ble det arrangert flere utstillinger i mange norske byer.¹³ Formålet var ofte å vise både fremskritt og tradisjon. Mange av utstillingene inneholdt alt fra tekniske nyvinninger til husflidsprodukter. I 1911 hadde

Arendal sist arrangert en slik utstilling.¹⁴ Flere mente at jubileumsbyen i 1923 burde arrangere en ny. Jubileumskomiteen stilte seg negativ til tiltaket, men ikke alle mente det var en dårlig idé.

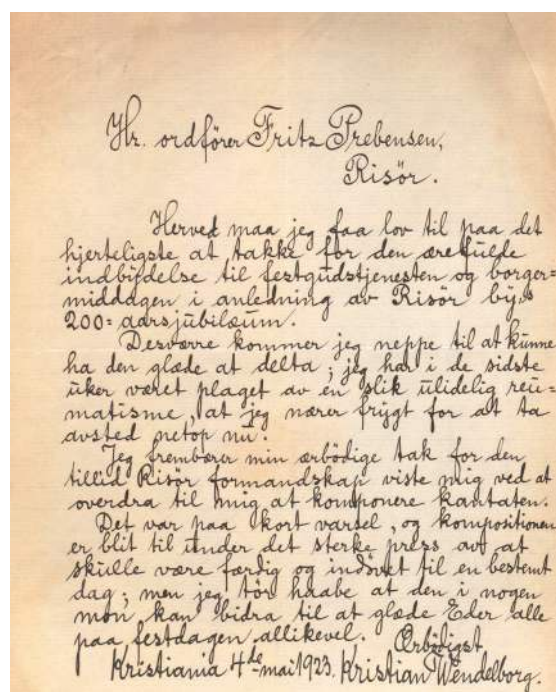
Da jubileumsåret nærmet seg, fikk ordfører Andersen flere henvendelser med ønske om en jubileumsutstilling. Den 24. januar 1923 ble det avholdt allmøte på Rådhuset i Arendal, der saken ble diskutert.¹⁵ Resultatet ble en arbeidskomité som skulle arbeide videre med saken. Den 17. februar 1923 sendte komiteen sine planer til Arendal formannskap.¹⁶ Utstillingen var tenkt inndelt i tre avdelinger. Én avdeling skulle omhandle hagebruk og landbruk, én avdeling skulle inneholde elektriske produkter, mens en siste avdeling skulle illustrere byens skipsfart de siste 200 årene.

Sjøfartsavdelingen skulle plasseres i en fullrigger til kai. Den skulle inneholde både bilder og modeller. Anskaffelse og bruk av skipet var beregnet til å koste 6 000 kroner, mens hele utstillingen ville ha en prislapp på 50 000 kroner. Kostnaden ville bli en utfordring, men enda mer problematisk var den korte tiden. Utstillingen måtte settes opp i rekordfart, og flere tiltenkte utstillere hadde meldt at tiden var for knapp til at de kunne delta. Formannskapet besluttet derfor å forkaste forslaget. Dermed ble det ingen jubileumsutstilling i Arendal i 1923. I Risør hadde de også store planer for jubileet. Et av høydepunktene skulle bli fremføring av en kantate skrevet til ære for byen. Men også i Risør fikk de tidsnød.

Et musikkverk med hastverk

Til jubileet engasjerte Risør formannskap forfatteren Magnus Brostrup Landstad i Kongsberg til å skrive teksten til en kantate.¹⁷ Musikken skulle komponeres

Brev fra Kristian Wendelborg til Risørs ordfører Fritz Prebensen 4. mai 1923. Wendelborg komponerte musikken til kantaten som skulle fremføres i anledning byjubileet i Risør. Komponisten fikk imidlertid kort tid til å utføre oppdraget, noe han understreker i brevet. KUBEN, KA0901-PK.1.01.L96.

av Kristian Jepsen, som var skolebestyrer i Risør. Jepsen hadde vært aktiv i byens musikkkliv.¹⁸ Oppdraget med kantaten fikk han imidlertid ikke fullført. En snau måned før selve jubileumsdagen gikk oppdraget i stedet til den anerkjente komponisten Kristian Wendelborg.¹⁹

Kristian Wendelborg (1863–1938) var utdannet ved musikkonservatoriet i Oslo.²⁰ I 1898 ble han ansatt som organist ved Sagene kirke. Han kom imidlertid også til å komponere musikk. Rundt århundreskiftet produserte han flere korsanger som ble svært populære. Han satte blant annet toner til Bjørnstjerne Bjørnsons «Norge, Norge», Per Sivles «Me heisar vårt flag», og Johan Halmrasts påskehymne «O, salige stund uten like». Wendelborg produserte også flere musikkstykker på oppdrag, og i april 1923 var det Risør formannskap som ønsket hans tjenester.

Wendelborg hadde sammen med Landstad nettopp fullført en kantate til Kongsbergs 300 årsjubileum, da spørsmålet fra Risør dukket opp.²¹ Kongsberg skulle ikke feire før i 1924. Nå fikk Wendelborg imidlertid litt dårligere tid. Det samme gjorde de som skulle fremføre kantaten. I stedet for å komponere, skulle Jepsen være ansvarlig for fremføringen.²² Det skulle også vise seg å bli en utfordring. Notene som Jepsen etter hvert fikk tilsendt, var skrevet for både mannskor og damekor. I Risør hadde Jepsen bare et mannskor. Jepsen måtte derfor samle sammen et helt nytt kor. I tillegg fikk de i starten kun deler av musikkstykket. Wendelborg sendte notene etter hvert som de ble skrevet. Til tross for utfordringene, ble likevel alt klart til den store festdagen.

4. mai 1923 takket Wendelborg ordfører Fritz Prebensen for oppdraget han hadde fått. «Jeg frembærer min ærbødige tak for den tillid Risør formandskap viste mig ved at overdra til mig at komponere kantaten.»²³ Samtidig la ikke komponisten skjul på at han hadde arbeidet under et visst tidspress. «Det var paa kort varsel, og kompositionen er blit til under det sterke press av at skulle være færdig og indøvet til en bestemt dag».²⁴ Likevel

I Pollen i Arendal ble det holdt konsert på jubileumsdagen 7. mai 1923. Det var også her de «kongelige» ankom under det historiske opptoget. KUBEN, PA-2436.L4.002.

hadde Wendelborg tro på at resultatet skulle bli bra. «... jeg tør haabe at den i nogen mon kan bidra til at glæde Eder alle paa festdagen allikevel.»²⁵ 8. mai 1923 skulle kantaten endelig fremføres. Risør valgte nemlig å arrangere sin store festdag dagen etter selve bursdagen.

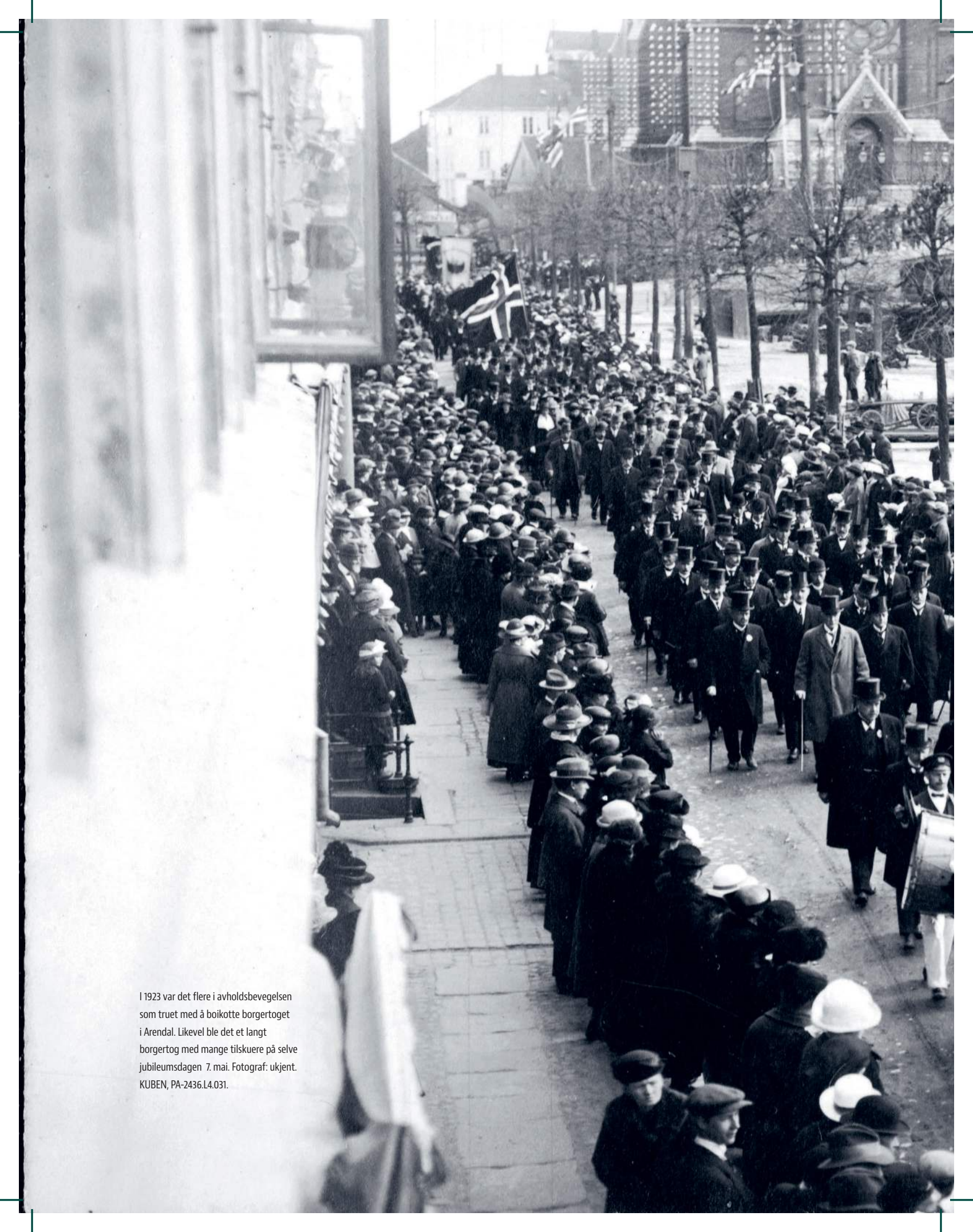
Feiring 8. mai 1923

Av hensyn til Arendal, valgte Risør å markere sitt 200 årsjubileum dagen etter fylkeshovedstaden lenger vest.²⁶ Fra ordfører og formannskap i Risør ble det sendt ut innbydelse til festlighetene som skulle finne sted 8. mai 1923.²⁷ Flere takket for innbydelsen og meldte sin ankomst. Andre sendte brev om at de dessverre ikke kunne komme. En av dem var

ordfører Lars Espeland i nabokommunen Vegårshei. Som svar på innbydelsen skrev han følgende til sin jubilerende ordførerkollega Fritz Prebensen: «Takker for innbjudinga til Risørs 200 årsdag. Har diverre ikkje høve til å koma til festen».²⁸

En annen som meldte han ikke kunne komme, var komponisten Wendelborg.²⁹ Wendelborg slet nemlig med reumatisme og fryktet derfor at han ikke klarte turen fra Kristiania. Til tross for helseplagene dukket komponisten opp på jubileumsdagen.³⁰ Til stede var også tekstforfatter Landstad. Det samme var store deler av Risør by og andre inviterte gjester.

Tirsdag 8. mai 1923 var en frisk vårdag i Risør.³¹ Byen var pyntet til fest, og klokken 06:00 markerte kanonene på Holmen at festen kunne begynne.

A black and white photograph capturing a massive crowd of people, mostly men in suits and hats, walking down a wide city street. The crowd is dense, filling the street from the foreground into the distance. In the background, a large, ornate building with a gabled roof and a flag is visible. The scene is set in a city, likely Arendal, during a significant event in 1923.

I 1923 var det flere i avholdsbevegelsen som truet med å boikotte borgertoget i Arendal. Likevel ble det et langt borgertog med mange tilskuere på selve jubileumsdagen 7. mai. Fotograf: ukjent. KUBEN, PA-2436.L4.031.

Klokken 07:00 dro musikkorpset gjennom byen, og klokken 10:00 samlet alle seg til festgudstjeneste. Det var også her kantaten skulle fremføres. Under ledelse av Jepsen ble kantaten fremført av 80 korsangere og flere solister. Tilhørerne ble ikke skuffet, og også Wendelborg berømmet korets sangferdigheter. Kantaten ble et høydepunkt, men det var ikke det eneste.

På Folkeskolen ble det arrangert gamlefest.³² Videre samlet innbyggerne i Risør seg i et borgertog som endte opp på folkeskoleplassen hvor flere taler ble holdt. Klokken 19:00 var det tid for borgermiddag for inviterte gjester på rådhuset.³³ Under middagen leste ordfører Prebensen opp noen av de tilsendte telegrammene som var kommet i anledning jubileet.³⁴ Risør hadde fått gratulasjoner fra blant annet Kong Haakon, regjeringen og flere stortingsrepresentanter. Risør hadde også fått følgende telegram fra ordføreren i Arendal: «Arendals by sender sin kjære tvillingsøster, kampfællen fra 1723, de beste ønsker for dagen. Held og lykke for fremtiden!»³⁵ Etter borgermiddagen ble jubileumsdagen avsluttet med folkefest på både rådhuset og i skolens gymnastikksal.³⁶ Dagen før hadde Arendal feiret seg selv. Også der var det et fullspekket program. Likevel var ikke alle fornøyd.

Trussel om boikott

1923 var et år der forbudsbevegelsen stod sterkt. Siden 1916 hadde det i Norge vært forbud mot brennevin.³⁷ På jubileumsdagen i Arendal, var det noen som ønsket enda strengere restriksjoner. Skipsreder Arnt J. Mørland satt i Arendal bystyre som representant for partiet Avholdsfolket. I bystyremøtet 24. april 1923 foreslo han å forby alkoholservering på jubileumsdagen.³⁸ Saken var imidlertid ikke meldt inn i forkant, og flertallet i bystyret besluttet derfor at saken ikke kunne behandles. Dette skapte dårlig stemning. Spesielt hos avholdsfolket og deres støttespillere i Arbeiderpartiet var det stor frustrasjon.

Noen dager senere truet avholdsfolket med å

boikotte det planlagte borgertoget på jubileumsdagen.³⁹ De henstilte samtidig ordføreren om å innkalle formannskapet til et ekstraordinært møte for å løse saken. Konflikten spredde seg også til avisene. I den venstreorienterte avisen «Tiden» ble saken omtalt som «Taapelige overgrep av høire», mens i den konservative avisen Vestlandske Tidende ble Mørlands fremstøt beskrevet som «Den store furtekomedie».⁴⁰ Konflikt rundt alkohol var imidlertid ikke det eneste debatten i forkant av jubileumsdagen.

Et jubileum i krisetid

I slutten av mars 1923 vedtok Arendal formannskap programmet for selve jubileumsdagen.⁴¹ Dagen skulle inneholde blant annet festgudstjeneste, kapproing, borgertog, folkefest og fyrverkeri. Formannskapet besluttet også at jubileumsdagen skulle være en fridag for kommunens ansatte. Det samme skulle gjelde for byens faste arbeidere, og ikke minst for dem som var satt til nødsarbeid. I 1923 var det flere arbeidsledige i Arendal som var satt til nødsarbeid. Det var ikke så rart. Jubileet ble nemlig markert i en økonomisk krisetid.

Etter første verdenskrig (1914–1918) gikk verden inn i en etterkrigskrise. Mange bedrifter gikk over ende, og arbeidsledigheten steg. Det skjedde også i Arendal. I sjøfartsbyen ble mange skip liggende uvirksomme i opplag, og større bedrifter som Pusnes mekaniske verksted måtte redusere driften.⁴² Bedre ble det ikke av at byens store forretningsbank, Agdesidens bank, gikk over ende. Som under den store bankkrisen i 1886, var det flere av byens innbyggere som fikk det vanskelig.

I programmet for byjubileet i Arendal var også en av aktivitetene bespising av byens fattige.⁴³ Noen festmiddag for utvalgte borgere og inviterte gjester, en såkalt borgermiddag, skulle en derimot ikke arrangere. Det var det ikke alle som likte. I avisene ble det rettet kritikk mot kommunens sparsommelighet.⁴⁴ At det ikke skulle arrangeres en borgermiddag, ble ansett som en fornærmelse mot

Arendal som by. Andre mente programmet minnet om en vanlig 17. mai-feiring.⁴⁵ Til tross for økonomisk krisetid og konflikter i forkant, skulle det bli en strålende jubileumsdag.

Festdag med yrende folkeliv

Allerede på morgenkvisten var det folkeliv i Arendals gater mandag 7. mai 1923.⁴⁶ Etter en dunderende salut ble det arrangert et stort barnetog. Barn fra skolene i by og omegn satte farge på byen. Toget endte opp på Torvet, der Arendalssangen ble sunget før flere talere gikk på talerstolen. En av dem som holdt tale, var barnetogskomiteens formann Arnt J. Mørland. Han talte til både barna og til ungdommen. Etter barnetoget var det festgudstjeneste, før folk samlet seg i Pollen for konsert.

Klokken 16:00 var det tid for borgertog. Toget var fullt av folk, og enda flere hadde samlet seg langs gatene som tilskuere. Også dette toget endte opp på Torvet, der ordføreren leste opp flere av gratulasjonstelegrammene som var kommet inn. Deretter var det tid for det historiske opptoget. Opptoget skulle gjengi kong Christian 6. og dronning Sophia Magdalenas besøk til Arendal i 1733. Både store og små var kledd i historiske drakter, og i Pollen var det rigget for kongelig besøk. Klokken 17:30 kom «kongebåten» inn til bryggen, og under en oppbygget æreport ble de «kongelige» tatt vel imot. Med fire ryttere i front gikk opptoget deretter gjennom byen. De stanset først på plassen utenfor teatret, der det klokken 19:00 ble arrangert folkefest. Den store festdagen ble avsluttet med et fyrverkeri.

Utrykte kilder

KUBEN, Aust-Agder museum og arkiv
KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
KA0906-PK-I, Arendal kommune, Katalog I 01 L0011
KA0906-492, Arendals Byjubileum 1923

Aviser

Agderposten
Aust-Agder Blad

Dagbladet
Grimstad Adressetidende
Nedenæs Amtstidende
Nordisk Tidende
Tiden
Tidens Tegn
Tvedestrandsposten
Vestlandske Tidende

Avisartikler

Knudsen, Kjell: «Dagny Hansens samling» i Agderposten 27. juli 1995

Litteratur

Lindstøl, Tallak: *Risør gjennom 200 år 1723 til 1923*. 1984
Scheel, Fredrik: *Arendal fra fortid til nutid: utgit ved byens 200-års jubileum som kjøbstad 7. mai 1923*. Kristiania 1923

Nettsider

Store Norske Leksikon, <https://snl.no/>

Noter

- 1 Agderposten 8. mai 2023
- 2 Ibid
- 3 Aust-Agder Blad 9. mai 2023
- 4 Arkivet er registrert som KA0906-492, Arendals Byjubileum 1923
- 5 Mappen er registrert som KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- 6 KA0906-PK-I, Arendal kommune, Katalog I 01 L0010
- 7 Scheel, Fredrik 1923. forord
- 8 Grimstad Adressetidende 8. mai 1920
- 9 Nordisk Tidende 10. juni 1920
- 10 Scheel, Fredrik 1923. forord
- 11 Grimstad Adressetidende 19. mai 1923 og Agderposten 14. juni 1923
- 12 Vestlandske Tidende 25. januar 1923
- 13 Knudsen, Kjell: «Dagny Hansens samling» i Agderposten 27. juli 1995
- 14 Vestlandske Tidende 25. januar 1923
- 15 Ibid
- 16 Tiden 20. februar 1923

- 17 Tvedestrandsposten 21. mars 1923
- 18 Nedenæs Amtstidende 30. mai 1923
- 19 Brev fra Kristian Wendelborg til Risør formannskap 4. mai 1923. KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- 20 https://snl.no/Kristian_Wendelborg_besøkt_21.04.2023
- 21 Tvedestrandsposten 21. mars 1923
- 22 Lindstøl 1984. s. 480
- 23 Brev fra Kristian Wendelborg til Risør formannskap 4. mai 1923. KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- 24 Ibid
- 25 Ibid
- 26 Agderposten 20. april 1923
- 27 Diverse innbydelser. KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- 28 Brev fra Lars Espeland til Fritz Prebensen 2. mai 1923. KA0901-PK, Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- 29 Brev fra Kristian Wendelborg til Risør formannskap 4. mai 1923. KA0901-PK,

- Risør kommune 1. 01 L0096 (11.4.50)
- Lindstøl 1984. s. 480
- Ibid s. 479
- Ibid s. 480
- Ibid s. 483
- Agderposten 9. mai 1923
- Ibid
- Ibid
- https://snl.no/Brennevinsforbudet_besøkt_16.06.2023
- Tiden 25. april 1923
- Vestlandske Tidende 28. april 1923
- Ibid
- KA0906-PK-I, Arendal kommune, Katalog I 01 L0011
- Dagbladet 7. mai 1923
- KA0906-PK-I, Arendal kommune, Katalog I 01 L0011
- Vestlandske Tidende 18. april 1923
- Tidens Tegn 7. april 1923
- Agderposten 8. mai 1923